

ENTRE O USO E A NORMA. O PROXECTO DE *GRAMÁTICA* DA REAL ACADEMIA GALEGA

Rosario Álvarez, Francisco Cidrás, Ernesto González Seoane,
Xosé Luís Regueira, Xosé Xove

Instituto da Lingua Galega (USC) / Seminario de Gramática (RAG)

En novembro de 2000, a Real Academia Galega fíxolle o encargo da redacción da gramática da institución ao equipo de gramática do ILG constituído polos asinantes desta comunicación. Ben entendido que no seo do ILG hai outros investigadores que tamén se ocupan de cuestións gramaticais, cos que mantemos unha relación de colaboración fluída, pero este equipo así conformado ten tras si unha xa longa experiencia de traballo conxunto, desde o momento en que eramos os cinco profesores que tiñan o encargo das materias de *Gramática Galega* (I e II) no antigo plano de estudos de Filoloxía Hispánica (Galego-portugués), pasando por trienios sucesivos dedicados aos proxectos de investigación en *Gramática descritiva* (1995-1997) e *Sintaxe descritiva* (1998-2001). A asunción do encargo implicaba, para a RAG e para o equipo, a colaboración no proxecto de Antón Santamarina (na altura director do Seminario de Gramática da RAG), en parte como coordinador e supervisor da obra, en parte como fornecedor de materiais das bases de datos do seu proxecto para podermos fundamentar a descrición.

No marco deste simposio asumimos a tarefa de expoñer con que criterios cremos que se deben seleccionar e integrar os trazos sometidos a variación lingüística nunha gramática que se presenta como descritiva; e facelo sobre a base da experiencia de nos termos que enfrontar decote con problemas desta natureza na redacción da gramática dunha institución á que, desde a fundación, se atribúe unha orientación e autoridade prescritivas.

DESCRITIVO VS PRESCRITIVO

A gramática *prescritiva* (ou *normativa*) ten como obxectivo dar regras de uso da lingua, establecendo, a partir dunha descrición dada e polo tanto de formas e comportamentos existentes e comprobables, o que é correcto e incorrecto, e en que grao unha forma lingüística resulta aceptable nesa varie-

dade estándar. A gramática *descriptiva* tenta describir as formas e estruturas propias dunha ou máis variedades lingüísticas e o seu funcionamento, en principio atendendo á súa existencia e, se acaso, á súa frecuencia, sen empregar criterios de corrección que actúen como filtros sobre a realidade lingüística. Calquera variedade dunha lingua pode ser obxecto dunha gramática descriptiva (por caso, *gramática da variedade coloquial de Santiago de Compostela*), pero cando non se especifica máis có nome da lingua histórica (*gramática galega, gramática portuguesa...*) adoita entenderse que se describe a variedade estándar desa lingua, definida cun criterio máis ou menos laxo.

Ora ben, o problema que se lle presenta de maneira inmediata ao gramático é decidir que trazos describe, cales acolle na descrición feita na súa gramática e, por contra, cales deixa fóra, por consideralos infrecuentes, pouco axeitados ao nivel medio estándar, marcadores dunha ou máis variedades diatópicas e por iso pouco asumibles pola comunidade no seu conxunto, etc. E isto ocórrelles a todos os gramáticos, mesmo aos que describen linguas moi codificadas.

LÍMITES DA CODIFICACIÓN

Non significa iso que os problemas se presenten con independencia do grao de codificación, pois de feito si existe unha relación proporcional, senón que mesmo habendo un ditame normativo moi detallado e moi estrito o gramático ten que enfrontarse nalgún momento da descrición con problemas deste tipo. En Galicia, para os aspectos gráficos e morfolóxicos contamos cunhas *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* e, por tanto, cunha definición moi axustada do estándar, se ben non completa, como teremos ocasión de comprobar. A definición é menor no caso do léxico, a pesar do *Vocabulario ortográfico da lingua galega (VOLG)* e do *Diccionario da Real Academia Galega (DRAG)*; aínda que ningún dos dous se presenta como prescriptivo, o certo é que se veñen considerando dese xeito por teren o carimbo da RAG. O ditame en materia fonética redúcese ás anotacións que figuran a carón do alfabeto nas *Normas* e a algunha que outra nota ao longo do texto, onde nada se di sobre a prosodia, a pesar de que algúns sectores reclaman unha precisión nestes campos. Non hai ningún pronunciamento sintáctico, salvo o criterio comunmente aceptado de rexeitar as construcións debidas a interferencia do español. Ao longo destas xornadas teremos ocasión de comprobar como os problemas non se presentan da mesma maneira nin coa mesma frecuencia nos ámbitos en que existe xa un acordo normativo ca naqueles en que só existe como criterio “galego / non galego”, e ta-

mén como a existencia de codificación diminúe, pero non anula, a posibilidade de que se presenten problemas de distinto alcance.

Claro que tampouco é por acaso que uns ámbitos esixiron un esforzo codificador antes ca outros, do mesmo xeito que hai ámbitos, coma o da sintaxe, en que non é habitual que haxa un ditame normativo completo, nin sequer nas linguas máis codificadas. Tivemos ocasión de comprobalo nas exposicións precedentes: todo o máis, existe un ditame ou un parecer asumido temporariamente polos gramáticos a propósito desta ou outra construción, non unha sintaxe normativa en sentido estricto.

TIPOS DE VARIACIÓN E NIVEIS DE CODIFICACIÓN

Nas exposicións realizadas polos representantes de tres grandes proxectos de gramática peninsulares, xa concluídos, podemos comprobar tamén que a cuestión de acollermos a variación dentro da gramática descritiva (moderadamente prescritiva) se presenta de distintas maneiras nos distintos ámbitos: fónico, morfolóxico, sintáctico e léxico. Ímonos deter moi brevemente nas varias partes da gramática para que se comprenda o sentido e alcance desta afirmación.

1. No establecemento dos paradigmas morfolóxicos adóitase evitar a duplicidade de formas, de xeito que a escolla dunha variante determinada implica a exclusión das formas correspondentes nas restantes variedades. Así ocorre na elaboración do estándar morfolóxico do galego: *irmán* / *irmá* / *irmáns* / *irmás* practicamente non existe como variante dialectal, pero a escolla de masculino *irmán* (fronte a *irmao*, *irmá*, *irmou*, *irmão*), do feminino *irmá* (fronte a *irmán*, *irmã*), e plural *irmáns* (fronte a *irmás*) deixa fóra do estándar todas as outras variantes. En xeral, os casos en que se dan dobres opcións (*ao* e *ó*, *posíbel* e *posible*, etc.) séntense cun punto de incomodidade, tanto por parte dos normativizadores coma por parte dos usuarios, e de xeito especial por parte dos ensinantes e correctores. Nunha gramática descritiva do Galego (de todo o galego) habería que integrar toda esta variación, todas as variantes de todas as variedades de galego –o que sen dúbida constitúe un reto interesante para o lingüista, mais tamén un labor inxente– e, polo mesmo, nunha gramática descritiva da variedade estándar, estritamente só teñen un lugar asegurado as formas que se aceptan como pertencentes a esa variedade. Ora ben, pode ser interesante, nun certo tipo de gramática descritiva, flexibilizar o criterio e acoller nun segundo ou terceiro plano da descrición determinados trazos; mais deseguida xorde o problema de con que criterio ou criterios seleccionalos: os de maior extensión territo-

rial e que constitúen desviacións espontáneas máis frecuentes da norma [p. ex., *irmao*, *lacós...*, *¿animales?*], os que gardan congruencia paradigmática coas formas estándares [p. ex., *din*, co *-n* final da P1 do Ind. Pto., presente en todos os outros verbos irregulares], os que teñen gran tradición na lingua escrita [p. ex., *eiquí*, *il...*], os que son desviacións inadecuadas por contaminación doutros niveis ou rexistros [p. ex., *anque*] ou decididamente incorrectas por seren interferencia de sistemas non galegos [p. ex., **quenes*], etc.

2. Mais partamos de que, en sentido estrito, unha descrición morfolóxica da variedade estándar se pode cinguir ao modelo deseñado en que o paradigma se conforma sobre a base da escolla dunha soa forma entre as diversas variantes equivalentes. Non é este o criterio que se segue no léxico, onde se percibe positivamente, como riqueza, a acollida de distintas variantes territoriais que se integran como sinónimos, se ben cunha certa limitación, que condiciona a representación das variantes das distintas series dentro das distintas familias: no *VOLGA* figura *estadullo* ('cada unha das estacas que se colocan polos lados do carro para suxeita-la carga', *DRAG*), que ten unha distribución territorial precisa fronte aos moitos derivados de lat. *FUNARIO*, que á súa vez tamén teñen a súa distribución dialectal; destes, figura *fungueiro*, que dá conta da evolución a *-ng-* a partir de [N] interior, e máis *fumeiro*, que dá conta da labialización da nasal, pero non outras variantes "menores" como *fueiro* (mesmo aparece con asterisco), *fuñeiro*...

Algo semellante ocorre se pasamos das formas aos significados. No *DRAG* lemos:

GALIÑA *s.f.* Ave doméstica con crista pequena e vermella e peteiro curto, que se cría para aproveita-los seus ovos e a súa carne para a alimentación. *Caldo de galiña*. *Granxa de galiñas*. SIN. **pita**. CF. **galo**, **pito**, **pola**, **polo**.

PITA¹ *s.f.* 1. Galiña nova. *As pitas aínda non poñen*. SIN. **pola**. 2. Galiña. *Temos dous galos e tres pitas*. CF. **pola**.

É dicir, o dicionario académico acolle en pé de igualdade dúas realidades diatópicas: en parte de Galicia *pita* é sinónimo de *galiña*, e estas dúas formas –con distinto grao de frecuencia ou distinto uso estilístico dentro da área– correspóndense no resto do territorio con *galiña*, unha área diferente en que *galiña* e *pita* non son formas sinonímicas, xa que se opoñen polo trazo [\pm adulto]; sería conveniente fixar posición ao respecto, para evitar ambigüidades na lingua estándar, pero prima o respecto ao criterio supradialectal. Hai outras ocasións en que a distribución dialectal dá significados contrarios, que nunha descrición se deben acoller por igual, coas debidas

anotacións de tipo diatópico, pero que no galego estándar deberían ser obxecto dun acordo explícito para evitar confusións:

CESTA *s.f.* Recipiente feito de vimbios, vergas ou varas entretecidos de distintas formas e tamaños segundo os usos, que pode ter ou non asas ou un aro polo medio. OBS. A designación en masculino ou feminino depende das zonas e lugares e o que nun sitio se chama *cesto* noutro pode ser *cesta* e viceversa. *A cesta para as uvas na vendima. A cesta dos ovos, do pan.* CF. **canastra, canastro, paxe**².

3. Son distintos tamén os problemas que presenta a elaboración dun estándar no campo da pronuncia, con dúas pólas básicas, a da fonética e a da prosodia, sobre as que se reflexiona de maneira específica e máis demorada noutro lugar deste volume. Non sempre son cuestións que dependen das escollas dos falantes, aga que individualmente acollan variantes alternativas que aprendan doutras variedades lingüísticas: dicir hoxe que o galego asumido como estándar sempre conta cunha lateral palatal é faltar á verdade, e pretender que o galego normativo non acolla como alternativa a pronuncia yeísta é absurdo por inviable. Iso non quere dicir que non haxa modificacións fónicas posibles por asunción como estándar dunha variedade distinta da propia espontánea: nas primeiras páxinas das *Normas* prescríbese que son igualmente aceptables, desde o punto de vista normativo, a pronuncia con gheada e a pronuncia sen gheada, e tamén a pronuncia con seseo (predorsal) e a pronuncia con interdental; ora ben, este ditame normativo de amparo da gheada e o seseo non coutou a decantación que, socialmente, colectivamente, se viña dando cara a unha variedade estándar sen gheada e sen seseo (digamos que, hoxe por hoxe, coexisten un estándar por elaboración [que podemos chamar A] e un estándar por decantación social [que podemos chamar B, ou ao revés], pero lembren que o estándar non é inamovible...), o que implica que amplos grupos sociais incorporan formas fónicas alternativas ás súas orixinarias.

Na práctica non se tende tanto a definir un modelo único coma a conformar un modelo con alternativas múltiples, aceptables para todos e non excesivamente marcadas como pertencentes a unha certa variedade (sen as nasais dos ancareses, sen os ditongos de Goián, sen a despalatalización de certas áreas seseantes, sen as curvas de interrogación dos do Morrazo...; pola mesma, pode ser indiferente *dênte/dènte*, pero non hai a mesma percepción para *bôca/bòca* nin, por suposto, para Imp. **còlle*).

4. No campo da sintaxe tamén se sente a variación como algo positivo, como unha amplitude de recursos que constitúe en si mesma unha riqueza. É, ademais, un ámbito en que a incorporación de construcións a partir

doutras variedades e incluso doutras linguas próximas resulta máis doada e menos rechamante, quitado naturalmente que vaian contra o funcionamento básico do idioma. En xeral, o falante non ten consciencia dos límites precisos da sintaxe da súa lingua, o que implica aí unha alta marxe de aceptabilidade.

LÍMITES DA DESCRICIÓN

Como indicamos máis arriba, a elaboración dunha gramática descritiva dunha lingua histórica dada coloca sempre ao gramático ante a delicada fronteira entre a descrición e a prescrición, pois inevitablemente a selección dunha serie de trazos por diante doutros comporta darlles prioridade sobre os non elixidos, que por omisión quedan postergados e con frecuencia implicitamente condenados.

Tendo isto presente, a tarefa descritiva que nos propomos ao redactar a *Gramática* da RAG defínese e límitase de acordo cos seguintes principios:

(a) Seguindo o principio que preside a elaboración da norma e o sentimento xeral, colectivo, da comunidade, unha gramática descritiva do galego estándar non pretende nin ser a gramática dunha variedade (diatópica) determinada nin acoller unicamente trazos que se dean na totalidade do territorio. Dito doutro xeito, na descrición acóllense formas, construcións, etc. procedentes de variedades territoriais, sociais ou estilísticas distintas.

(b) A acollida dunha forma dada non implica a exclusión doutras equivalentes. En todo caso, eventualmente, débese advertir do diferente grao de aceptabilidade, vixencia ou adecuación, cando estes se poidan obxectivar a través da tradición gramatical ou deducir do sentimento xeral dos falantes.

(c) A selección dos trazos considerados ten unha dobre limitación: dunha banda, a marxe de manobra que deixa a decantación xa citada; doutra, a extensión da descrición. Pódese dicir que a difusión no uso, oral ou escrito, e a persistencia na feble tradición gramatical son unha garantía de selección; por contra, ser un trazo minoritario (na fala e na literatura) e marcar en exceso unha certa variedade aconsellan a súa exclusión.

(d) Cómpre tomar decisión nos casos en que comportamentos posibles e mesmo habituais en determinadas variedades son inacceptables e contrarios á gramática noutras, así coma naqueles outros en que solucións formalmente equivalentes teñen significados distintos nas respectivas gramáticas.

VARIACIÓN E PRESCRICIÓN NA *GRAMÁTICA* DA RAG

A pesar da consciencia e asunción plena dos trazos, comportamentos e principios enunciados ata agora, a tarefa de levalos á práctica na redacción dunha gramática en concreto preséntase chea de dificultades. Tentaremos mostrar cal é o noso criterio e modo de actuación no marco dunha exposición, por forza breve, dos trazos que definen o texto que estamos a preparar para a RAG:

A gramática está integrada polas catro partes básicas: fonética e fonoloxía, morfoloxía, sintaxe e lexicografía.

É unha gramática con vontade e obxectivos fundamentalmente descritivos. Ora ben, non hai que esquecer que é unha obra promovida pola Real Academia Galega e que, como tal, é inevitable que sexa recibida polo público como unha gramática con forte carga prescritiva. Unha tal recepción é esperable en calquera sociedade, pois ten moito peso a tradición dunha institución encargada de ditar a *norma*: non esquezamos que a mesma existencia das academias se sustenta no seu carácter prescritivo, na necesidade que as comunidades teñen de que se diten normas sobre como debe ser a lingua estándar, sobre a corrección e incorrección de determinadas formas e usos. É seguro que na sociedade galega esta recepción como prescritiva vai ser moito máis acusada, pois nesta altura está moi pendente da definición da lingua estándar, con amplos sectores da poboación inseguros acerca da galeguidade/non galeguidade, corrección/ incorrección, adecuación/inadecuación... de formas que os falantes usan na lingua espontánea. En fin, os autores elaboramos unha gramática descritiva conscientes de que, con independencia das nosas declaracións, vai ser lida como prescritiva.

Polo feito de ser descritiva, non renuncia a dar resposta ás inquietudes sociais a que acabamos de aludir nin a guiar o usuario, proporcionándolle seguridade sobre as opcións escollidas; e iso ten moito que ver coa selección dos trazos considerados, e antes de máis coa resposta á pregunta de *quen* son os destinatarios e *para que* queren a gramática. A gramática diríxese a un amplo sector da poboación co nivel cultural previsible en quen acode a unha obra desta natureza: dunha banda, ten que ofrecer unha descrición rigorosa, ben fundamentada de acordo cos principios teóricos e metodolóxicos esixibles, a xuízo dos investigadores e especialistas na materia; doutra, ten que ofrecer información sobre a maneira de ser da lingua comprensible para ese público culto antes aludido, que non ten por que ter coñecementos técnicos de lingüística e ao que non lle interesan as discusións teóricas nin as opcións de análise, pois busca respostas concretas que despxen as súas dúbidas.

Non pretendemos unha gramática dirixista, senón unha gramática que dea conta da maneira ou maneiras de ser da lingua estándar, con todo o que iso implica: en síntese, e de acordo cun ideario socialmente difundido e maioritariamente aceptado, unha gramática de tendencia purista, supradialectal, na que se acoute con rigor a influencia do castelán e se manteña unha marxe de apertura cara ao portugués.

Somos conscientes tamén de que na definición do nivel “estándar” temos unha marxe de manobra limitada. Non se parte de cero, e non só porque xa haxa unha definición normativa en determinados ámbitos, senón, sobre todo, porque socialmente xa se foi decantando nun certo sentido; e nós temos que ofrecer unha descrición do estándar que sexa asumible colectivamente polos destinatarios da gramática, que son en primeira instancia os falantes desta lingua. Por poñer un exemplo, propoñermos en pé de igualdade na lingua estándar *non se che oe* e *non che se oe* ou darmos preferencia á segunda sobre a primeira suporía ir contra o sentimento xeral dos falantes, incluso contra o sentimento de moitos dos que usan a secuencia *che se*; en cambio, non ocorrería iso de actuarmos do mesmo xeito con *pónmelle... / pónlleme un pouco de azucre*.

A magnitude de obra impón os seus condicionantes, porque limita sempre os trazos considerados, o detalle da descrición, a extensión das explicacións e a cantidade dos exemplos aducidos. Traballamos nunha gramática que terá arredor do dobre de extensión cá publicada recentemente por Galaxia (Álvarez & Xove 2002).

É unha gramática que parte do galego como lingua independente, baseada na nosa propia investigación e no coñecemento profundo da realizada por outros investigadores, especialmente intensa nas últimas décadas. Isto non é incompatible con que se atenda á necesidade de privilexiar determinados trazos dedicándolles unha atención especial: ben porque a inestabilidade ou falta de definición no estándar provoca problemas obxectivos nos usuarios, ben porque a falta de difusión do estándar faga que estean pouco difundidos aínda na comunidade, ben porque haxa características de certa relevancia do galego literario ou popular que interese potenciar ou orientar.

Finalmente, cremos que tanto os redactores, coma a corporación que promove a gramática, coma o público a que se destina debemos ter presente que o estándar non é inamovible, que está en construción permanente. Naturalmente, é moito máis permanente o estándar escrito có estándar oral, ata o punto que non de raro se crea unha sorte de divorcio entre un e outro, pero un e outro mudan, unhas veces de xeito espontáneo e outras inducido.